
ПЕДАГОГІКА

УДК 81'367.4=162.2.122.10

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/60-3-25>**Оксана МАКСИМ'ЮК,***orcid.org/0000-0003-1963-6165*

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри сучасної української мови

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

(Чернівці, Україна) *o.maksymiuk@chnu.edu.ua***Іванна СТРУК,***orcid.org/0000-0002-9883-8818*

кандидат філологічних наук,

асистент кафедри сучасної української мови

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

(Чернівці, Україна) *iv.struk@chnu.edu.ua*

ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ ПОМИЛОК У МОВЛЕННІ УЧНІВ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ ПІД ВПЛИВОМ ДІАЛЕКТНОГО ОТОЧЕННЯ

Підвищення культури усного та писемного мовлення учнів у закладах загальної середньої освіти та засвоєння ними орфоепічних та правописних норм є одним із пріоритетних завдань сучасної мовної освіти. Його неможливо успішно розв'язати, залишаючи поза увагою негативний вплив діалектів на орфоепічну та орфографічну грамотність учнів – їх носіїв. Мета статті полягає в аналізі видів фонетичних помилок, що спричинені діалектним оточенням, та окресленні шляхів подолання таких помилок у мовленні учнів. З оперттям на наукову літературу звернули увагу первинні та вторинні ознаки діалектних рис, які більше чи менше відрізняються від літературної норми, здатні впливати на культуру мовлення учнів – носіїв різних наріч, та способи подолання їх. Констатуємо, первинні діалектні риси настільки відмінні від орфоепічних норм літературної мови, що носій легко помічає ці відхилення у своїй мові й намагається їх позбутися. Значно важче переборюються вторинні, малопомітні для мовця діалектні риси. Первинні діалектні риси найчастіше зумовлюють фонологічні помилки, а вторинні риси – акцентуаційні.

Сучасна лінгводидактика розрізняє фонетичні, морфологічні, фонетико-морфологічні та лексичні орфографічні діалектні помилки. Об'єктом нашого дослідження послугували фонетичні діалектні помилки в мовленні учнів закладів загальної середньої освіти, що є представниками південно-західного, південно-східного та північного наріч.

Здійснивши аналіз фонологічних, акцентуаційних, орфографічних помилок, запропонували ефективні шляхи їх подолання та дійшли висновку, що викладання тих самих тем з розділів «Фонетика. Графіка, Орфоепія. Орфографія» та «Склад слова. Наголос» у різному діалектному оточенні має свою специфіку як у постановці мети, добиранні та використанні методів, прийомів, так і в кількості часу, відведеного на вивчення певної теми.

Ключові слова: фонетичні діалектні помилки, літературна норма, орфоепічна та орфографічна грамотність учнів, південно-східні, південно-західні, північні говори, первинні та вторинні діалектні риси.

Oksana MAKSYMIUK,
orcid.org/0000-0003-1963-6165

PhD of Philology, Professor;
Associate Professor at the Department of modern Ukrainian Language
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
(Chernivtsi, Ukraine) o.maksymiuk@chnu.edu.ua

Ivanna STRUK,
orcid.org/0000-0002-9883-8818

PhD of Philology, Professor;
Assistant at the Department of modern Ukrainian Language
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
(Chernivtsi, Ukraine) iv.struk@chnu.edu.ua

THE WAYS TO AVOIDING MISTAKES IN THE SPEECH OF PUPILS OF SECONDARY EDUCATION INSTITUTIONS UNDER THE INFLUENCE OF THE DIALECT ENVIRONMENT

Elevating the oral culture of schoolchildren and their assimilation of the oral orthoepic norm is one of the priority tasks of modern language education. It cannot be solved successfully, ignoring the negative influence of dialects on orthographic and orthographic literacy of students – their native speakers.

The purpose of the article is to analyze the types of spelling mistakes caused by the dialect environment and to outline ways to overcome such errors in the speech of schoolchildren.

In the article, we analyzed the primary and secondary signs of dialect features, which are more or less different from the literary norm, capable of influencing the speech culture of students – speakers of the mentioned dialects, and ways to overcome them. As it turns out, we state that the primary dialect features are so different from the orthoepic norms of the literary language that the native speaker easily notices these deviations in his language and tries to get rid of them. It is much more difficult to overcome secondary dialect features that are hardly noticeable to the speaker. Primary dialect features most often cause phonological pronunciation errors, and secondary features – accent errors.

Modern linguistic didactics distinguishes between phonetic, morphological, phonetic-morphological and lexical orthographic dialect errors. The object of our research was phonetic dialect mistakes in the speech of students of secondary education institutions.

After analyzing phonological, accentuation, and spelling errors, it was proposed effective ways to avoid them and the conclusion was to teach the same topics from the sections «Phonetics. Graphics, Orthoepia. Spelling» and «Phrases. Emphasis» in a different dialectal environment has its own specifics both in setting the goal, choosing and using methods, techniques, and in the amount of time devoted to studying a certain topic.

Key words: *phonetic dialect errors, literary norm, students' orthographic and orthographic literacy, south-eastern, south-western, northern dialects, primary and secondary dialect features.*

Постановка проблеми. Останнім часом помітно зросла увага вчених до діалектології як науки. На думку П. Ю. Гриценко, діалектні тексти – «реальність мови, не затиснена і не трансформована вузькими берегами нормативних приписів і обмежень, як у літературному різновиді мови» (Гриценко, 2003: 15). «Поглиблене опрацювання специфіки діалектної мови розвиває навички теоретичного осмислення різноманітних проблем: з'ясувати тенденції формування загальнонародної мови, зрозуміти і пояснити процеси змін, які відбувалися у фонетичній системі, граматичній будові і лексичному складі сучасної української мови» (Громко, 2016). Тому формування високої кваліфікації вчителя-філолога має супроводжуватися різноманітними формами роботи з мовним матеріалом говірок в умовах сучасної освітньої парадигми. Підвищення культури мовлення шко-

лярів та засвоєння ними орфоепічних та орфографічних норм є одним із пріоритетних завдань нової української школи.

Аналіз досліджень. У працях українських лінгводидактів висвітлено проблему впливу діалектів на їх усне та писемне мовлення, обґрунтовано методологічні та методичні підходи до подолання мовних помилок учнів, зокрема зосереджено увагу на потребі виправлення фонетичних відхилень (Л. І. Прокопова, Н. І. Тоцька), розроблено спеціальні прийоми опрацювання деформованих явищ при вивченні фонетики і морфології в умовах місцевих говорів (Л. М. Симоненкова), систематизовано діалектологічні знання, необхідні для запобігання орфографічним помилкам, що зумовлені впливом місцевих говорів (І. М. Хом'як), запропоновано шляхи подолання діалектного впливу в мовленні учнів Хмельниччини (П. Є. Ткачук), Рів-

ненщини (В. В. Грещук, М. І. Дорошенко), Черкащини (О. А. Дорошенко), Полтавщини (Н. Нагребельна) Донбасу (З. Л. Омельченко), Херсонщини (Я. Д. Нагін), Одещини (Г. М. Мукач).

Метою нашої статті є звернути увагу вчителя на найпоширеніші види фонетичних помилок, що спричинені діалектним оточенням, та запропонувати шляхи подолання діалектного впливу на культуру мовлення учнів.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі окреслено «первинні» ознаки, тобто діалектні риси, які найбільш відмінні від форми літературної мови, і «вторинні», які менше відрізняються від прийнятої норми (Глуховцева, 2005; Мойсієнко, 2016). До первинних віднесемо такі особливості, які характеризуються вживанням властивих певній діалектній групі фонем, невідповідних фонемам літературної мови, що стоять у тих самих позиціях. Наприклад, первинними можна назвати такі риси: у північній групі діалектів – вживання дифтонгів (*зр'ієх, с'н'ієг*) та явище акання (*вада́, галова́*); у південно-західному наріччі – перехід /a/ після палатальних приголосних в [e], [i] (*ч'єс, йєблукo, ч'іс*) чи зближення з [o] (*проўда, зоўтра*), стягнення подовжених приголосних в один звук (*кам'ін'а, колос'а*), перехід /d/, /m/ перед і в [r], [k] (*г'іти, к'істо*); у південно-східних діалектах – перехід фонем /ф/ в [x] звукосполучення [xв] (*кохта, тухл'і, хрукти*), фонема /p/ реалізується як звук [p'] (*базар', р'ама, гр'ад, др'укуват'*).

До вторинних рис належать такі, яким властива не відмінність діалектного складу слова від літературного, що нею характеризуються первинні риси, а лише вживання комбінаторних або позиційних варіантів фонем, невідповідних до звуків, вживаних у літературній мові. Вторинними ознаками будуть такі: часткове оглушення дзвінких приголосних, вимовляння /o/ в більшості позицій як [o'] на території південно-західної діалектної групи (*сад^m, голуб'ка, во'дити*), вживання звуків [u'] або [i'] відповідно до фонем /u/ у північних діалектах (*рукиⁱ, мухиⁱ*) та ін. Первинні діалектні риси настільки відмінні від орфоепічних норм літературної мови, що носій легко помічає ці відхилення у своїй мові й намагається їх позбутися. Більшості людей це щастить, тому що основним засобом боротьби з помітними для мовця діалектними рисами (фонетичними) є заміна *іє, уо* на [i]; *а* на [o] і т. д. Значно важче переборюються вторинні, малопомітні для мовця діалектні риси боротьби з ними вже не підходить засіб заміни однієї фонемі іншою, тому що риси ці здебільшого полягають у невідповідній літературній

вимові відтінків окремих фонем. Щоб позбутися малопомітних для мовця діалектних рис, потрібно багато тренуватися у вимові фонем, які в місцевій говірці відрізняються звучанням від літературної.

Орфоепічні помилки, що виникають під впливом говорів, поділяємо на: фонологічні (помилки на заміну однієї фонемі іншою, що нерідко призводить до зміни значення слова: *ган'ба – гон'ба, ве^zзти – ве^zсти*) та акцентуаційні помилки, які не впливають на зміни у фонемному складі слова, проте надають окремим фонемам певних відтінків під впливом діалекту або іншої мови (*рукиⁱ, с^u'іно*, вплив діалекту, *т^uік, латат^uт^uа* – вплив російської мови). Первинні діалектні риси найчастіше зумовлюють фонологічні помилки, а вторинні – акцентуаційні помилки.

Помітні та малопомітні для мовців діалектні риси також по-різному позначаються на правописній грамотності учнів. Помітні риси, які значно відмінні від норм літературної мови, відображені на письмі рідко, здебільшого їх допускають учні молодших класів. Малопомітні діалектні риси часто виявляються на письмі через те, що учень не завжди розуміє причину їх появи, напр.: відсутність подвоєння приголосних у словах, змішування ненаголошених голосних *o* та *u*, *e* та *u* в письмових роботах учнів – представників південно-західних, а змішування [e], [u] – у представників південно-східних діалектів, змішування голосного [i] з [u], [i] з [e] в роботах учнів, що є носіями північних діалектів. Аналіз великої кількості учнівських письмових робіт різного типу та зіставлення матеріалів цієї перевірки засвідчують, що у своїх письмових роботах учні допускають близько чверті діалектних орфографічних помилок, здебільшого фонетичних.

На території південно-західних діалектів в учнівських письмових роботах фіксуємо такі типи діалектних помилок: 1) на наголошені голосні: [i] замість [u] після [z], [k], [x] (*якій, хітрий*); [u] замість [i] на місці давнього [o] (*нижє*); *є* замість *я* (*житє*); рідше – [e] замість [u], [u] замість [e] (*садеба, до людий*); 2) на ненаголошені голосні: [u] замість [e], [e] замість [u] (*чикати, крижина*); *і* замість *и* в звукосполученнях *ги, ки, хи* (*кідати*); [u] замість [i] давнього *ѣ* (*вона виришила*), давнього [o] (*видпочинок*); [o] замість [y], [y] замість [o] (*збудозали, сунілка*); [a] замість [o] (*начувати*); 3) у написанні приголосних: тверді [p], [ц], [с], [т], [н] замість м'яких (*ратувати, кінець, ходит, сине небо*); написання парних глухих замість дзвінких у кінці та в середині слів (*сат, близько*); відсутність подвоєння приголосних перед *я, ю,*

є (каміння); вживання протетичних приголосних (возимина); помилкове вживання неетимологічного й (тепліше, біліший).

Під впливом північних діалектів багато помилок допускаєть: 1) у написанні наголошених голосних: [y] замість [i] на місці давнього [o] (пуйти), [u] замість [i] на місці давніх ъ, [o] (змицувати, вин), [i] замість [u], найчастіше в сполученнях ги, ки, хи (блакитний, загине); 2) у написанні ненаголошених голосних: [e] замість [i] (ѣ) (метла, песок), [u] замість [i] на місці давнього [o] (мишати, кильце); [o] замість [i] на місці давнього [o] (пошла), [a] замість [o] (дорога); 3) у написанні приголосних: твердий [p], рідше [ц], [m] (рад (ряд), юнацький, митют); втрата й (чорни, пришов).

Найменше діалектних орфографічних помилок зфіксовано в ЗЗСО на території південно-східних діалектів. Основні з них: [u] замість [e], [e] замість [u] (відношення, менає); [y] замість [o] (пулудень); м'який [p] замість твердого (погрянничий).

Важливе значення для засвоєння орфоепічних та орфографічних норм літературної мови має ґрунтовне вивчення учнями розділів «Фонетика. Графіка. Орфоепія. Орфографія» і «Склад. Наголос». Розпочинаючи вивчення фонетики в 5 класі, учитель має врахувати всі особливості місцевої говірки, а також ознайомитися з тим, які помилки під впливом вимови допускають учні.

В умовах південно-західних діалектів, де найбільше відхилень від літературного наголошування, на тему «Наголос» треба виділити дві години, а в умовах південно-східних діалектів, де наголос мало відрізняється від літературного, на її вивчення досить одного уроку. Вивчаючи глухі та дзвінки приголосні в ЗЗСО, розташованих на території південно-західних діалектів, слід якомога більше часу виділити на усні та письмові вправи, на вимову та правопис дзвінких приголосних перед глухими та в кінці слова, тому що однією з особливостей південно-західних діалектів є невідповідне літературній мові оглушення дзвінких приголосних у цих позиціях. У закладах, що перебувають в оточенні більшості південно-східних та північних діалектів, ця тема не потребує стільки уваги, оскільки там вимова дзвінких приголосних відповідає орфоепічній літературній нормі.

Викладання багатьох тем з урахуванням діалектного оточення повинно мати свою специфіку в постановці мети уроку. Так, наприклад, під час вивчення теми «Позначення на письмі ненаголошених [e], [u] та [o] перед складом з наголоше-

ним [y] в коренях слів» на території південно-західних та південно-східних діалектів основну увагу варто приділити правописові цих голосних, тому що змішана вимова [e] – [u], [o] – [y] часто відбивається на письмі, у той час як в умовах північних діалектів доцільно більше уваги приділити прищепленню навичок правильної вимови ненаголошених голосних [e] – [u], які носії цих діалектів вимовляють чітко, виразно.

На уроках фонетики слід дотримуватися принципу наступності: весь час спиратися на знання звукової системи української мови, яких учні набули в початкових класах; це сприяє засвоєнню нового матеріалу, уникненню діалектизмів.

Опрацьовуючи розділи «Фонетика. Графіка. Орфоепія. Орфографія» та «Склад. Наголос», треба регулярно посилювати вивчений матеріал на попередніх уроках: це полегшує пояснення нових правил. Так, наприклад, перед тим, як ознайомити учнів з правилами вживання апострофа, корисно повторити про поділ слова на склади, відомості про твердість та м'якість приголосних; перед поясненням теми «Уподібнення приголосних звуків», доречно ґрунтовно повторити дзвінки та глухі приголосні.

На основі перевірки в ЗЗСО ефективності методів удосконалення грамотності учнів – носіїв рис певного діалекту можна зробити висновок, що під час вивчення фонетичних правил потрібно закріплювати їх за допомогою усних та письмових вправ. Постійне тренування правильної вимови різних звуків та написання відповідних їм букв сприяє удосконаленню орфоепічної та орфографічної грамотності учнів. У засвоєнні учнями фонетики значну роль відіграє використання наочних дидактичних матеріалів, дібраних з урахуванням особливостей місцевого діалекту.

Позитивні результати дослідної перевірки методичних розробок уроків з фонетики й розділу «Склад. Наголос», складених з урахуванням особливостей груп українських діалектів, підтверджують, що в ЗЗСО, розташованих на території північних діалектів, на уроках фонетики й під час вивчення розділу «Склад. Наголос» варто дотримуватися таких вимог:

1. Особливу увагу приділяти тренуванням у вимові голосного *i* (*ж'інка*, а не «*жсѳонка*» чи «*жїнка*», *п'іч*, а не *п'ѳеч*). Робота над виробленням правильної вимови цих голосних може відбуватися різними способами: учитель указує на невідповідність місцевої вимови до літературної, звертає увагу учнів на звучання дібраних ним окремих слів або тексту, під час читання якого він стежить за дотриманням орфоепічних норм

учнів або для зразка читає сам. Корисно провести з учнями низку усних та письмових вправ різного типу, використовуючи слова, у діалектній вимові яких звучать невідповідні літературним звуки. Наприклад: а) правильно прочитати, записати й підкреслити прості голосні в словах: *двір, віл, стіл, піч, сірий, собі, кінь, білий* та ін.; б) змінити наведені слова так, щоб, замість *о, е* у відкритому складі, у закритому стояв звук *і*: *ночі (ніч), боки (бік), перелогі (переліг)* та ін. Вправа першого типу буде корисною при вивченні удосконаленні вимови голосних звуків (орфоепічний тренінг)», вправа другого типу – на уроці за темою «Чергування голосних звуків».

2. Зосереджувати увагу на літературній вимові ненаголошених [и], [е], які у вимові цих діалектів звучать виразно.

Працювати над правильною вимовою цих голосних варто на всіх уроках фонетики, особливо під час роботи над вимовою голосних та приголосних звуків, ненаголошених [е], [и]. Учні за завданням учителя записують слова і підкреслюють букву, що позначає наголошений звук: *зелений, великий, село, веселий, живе, пливе* та ін.; пригадують правило перевірки ненаголошеного голосного й добирають слова з наголосом на іншому складі: *зелений, зелень, зеленіє, ззелено, зеленим; село, села, сільський, селяни, селам; живе, жити, живий, жити, життя* та ін.

3. Виконувати вправи, використовуючи слова, у яких чітко ненаголошений [о], що звучить як [а] в деяких говорах північної групи. Шляхи подолання цієї діалектної особливості різні: аналіз слова за його складом; записування окремих слів у словнички; порівняння слів, у місцевій вимові яких виступає ненаголошений [а] замість [о], зі звучанням їх у літературній мові; постановка ненаголошеного [о] в наголошену позицію.

4. Багато працювати з учнями над вимовою [і], [у], які в діалектних умовах часто сплутують. Як і в подоланні діалектного сплутування [о] з [а], корисною може бути тренувальна робота в зв'язку з вивченням вимови голосних звуків та їхнього чергування: [и], [і] після шиплячих та [є], [к], [х] в корені слова. Рекомендується виконувати такі вправи: а) пояснити вживання [і] або [у] в коренях слів, наприклад: *гіркий, жінка, шість, нагинати, викидати*, правильно вимовити їх та ін.; б) у запропонованих учителем словах, на місці крапок поставити *и* або *і*, наприклад: *к...дати, ш...рокий, ч...тати, х...трий, з...дкий*

5. Виробляти навички ставити правильний наголос у словах. Темі «Наголос» в умовах північних діалектів доцільно приділити два уроки й

один з них присвятити практичним заняттям, під час яких корисно провести з учнями таку роботу: а) записати спеціально дібраний текст, позначаючи наголошені голосні; б) читати прозові та поетичні твори з позначенням наголосу; в) правильно вимовляти дібрані вчителем слова, у яких учні під впливом місцевого діалекту допускають помилки при наголошуванні; г) підготувати презентацію з цими словами «Правильно наголошуй!».

6. Стежити за правильною вимовою та написанням деяких приголосних, діалектна вимова яких інколи негативно позначається на грамотності письма. Так, наприклад, під впливом лише твердої вимови [р] перед *я, ю, є* учні, які є представниками північних діалектів неправильно вживають апостроф. Отже, у таких умовах перед поясненням правил вживання апострофа слід навчити учнів м'якої вимови [р] перед *я, ю, є*. Варто запропонувати їм усно вводити в речення слова типу *варю, рясно, буряк*, а також підготувати дидактичний матеріал. Для кращого засвоєння м'якої вимови [р] перед *ю, я, є* доцільно скористатися таблицею:

Пиши і вимовляй!			
рюмсати	крюк	кучерявий	рясно
крякати	рюкзак	рядковий	прямо
грюкати	рядно	рябоцоккий	рябо
варю	буря	рятувальний	гаряче

Під час вивчення фонетики та окремої теми «Склад» на території південно-західних діалектів учитель повинен зреалізувати такі завдання:

1. Звертати увагу на літературну вимову ненаголошених голосних [е] – [и], [о] – [у], повне змішування яких в усному мовленні нерідко викликає орфографічні помилки. Використання вправ під час опрацювання тем: «Наголос», «Ненаголошені голосні [е], [и], [о] в коренях слів», «Найпоширеніші випадки чергування голосних звуків» сприяє засвоєнню літературної вимови та правильному написанню цих голосних. Наприклад, вивчаючи тему «Наголос», можна записати низку слів з ненаголошеними [е], [и], [о] й так змінити їх, щоб наголос падав на сумнівний звук (*писати – писаний, живе – жити, веселий – весело, розумний – розум, голубка – голуб*). Щоб учні краще засвоїли норми вимови та правила правопису цих голосних, варто практикувати усне читання різних уривків, а також усі види диктантів.

2. Окрім вправ, що рекомендовані для носіїв північних діалектів для вироблення навичок правильного наголошування слів, в умовах південно-західних діалектів можна запропонувати ще й

такі види роботи: а) добирання з учнями омографічних пар слів, які б розрізнялися лише за допомогою наголосу (*брати* – *браті*, *наси* – *насі*, *поклади* – *покладі*); б) записування слів до словника наголосів (укладання словників); в) демонстрація таблиці:

Правильно наголошуй!		
веземо́	була́	пишу́
ідемо́	взяла́	роблю́
перевезті́	зняла́	розкажу́
віднесті́	пила́	прийду́

3. Стежити за правильною вимовою дзвінких приголосних у кінці та в середині слів перед глухими, довести до свідомості учнів різницю в звучанні глухих та дзвінких приголосних. Щоб учні краще засвоїли це правило орфоєпії, доцільно вдаватися до відповідних таблиць і виконувати різні вправи: правильно прочитати й записати такі, наприклад, слова: *голуб*, *посуд*, *город*, *дід*, *сад*, *ніж*, *стежка*, *везти* та ін.; поставити пропущені приголосні в дібраних учителем словах: *оби... (д)*, *холо... (д)*, *моро... (з)* *допомі... (г)*, *нарі... (ж)*, *воро... (г)*, *небе... пека*, *бі... цем*, *тя... ти* та ін.; так змінювати слова, щоб після сумнівних приголосних був голосний: *гру... ці (грушка)*, *коту... ці (котушка)*, *ді... ці (діжка)*, *стру... ці (стружка)*, *кі... тю (кіготь)* та ін.

4. Звертати увагу учнів на тверду та м'яку вимову звука [р]. Під час вивчення тем «Позначення м'якості приголосних на письмі буквами ь, і, є, ю, я», «Правила вживання апострофа» корисно добирати слова з твердим і м'яким [р] і виконувати з цими приголосними різні вправи; виготовляти таблиці типу «Звук [р] вимовляй твердо у словах»; добирати для порівняння пари слів, в одному з яких [р] твердий, в іншому – м'який: (*ради* – *ряди*, *радий* – *рядий*, *крюк* – *крук*), а також тексти, де є твердий і м'який [р].

5. Пропонувати учням спеціальні вправи, які б сприяли засвоєнню м'якої вимови [т'], [ц'] у словах типу *ходить*, *хлопець* і приголосних [с'], [ц'] у суфіксах *-ськ-*, *-цьк-*. Вивчаючи теми: «Тверді і м'які приголосні звуки», «Правила вживання знака м'якшення», варто звернути особливу увагу на правильну вимову та написання цих приголосних. Щоб така робота була ефективною, можна дібрати низку слів, у діалектній вимові яких приголосні [т], [ц], [с] у згаданих позиціях звучать твердо, практикувати учнів у діалектній вимові цих слів, записати їх у словнички.

6. Учитель повинен сприяти тому, щоб учні правильно вимовляли й писали слова з подовже-

ним приголосними. З цією метою варто запропонувати такі тренувальні завдання: утворити слова з подовженими приголосними від коренів: *волос(ся)*, *колос(ся)*, *стат(тя)*, *ріл(ля)*, *камін(ня)*; пояснити подовження приголосних у словах (*проваля*, *піднісся*, *переллю*, *віддати*, *чавунний*, *ніччю*, *рілля*, та ін.); утворити нові слова з подвоєними приголосними, вживаючи префікси *роз-*, *від-*, *без-*, *над-*, *під-*. Для кращого засвоєння теми доцільно провести пояснювальний чи вибіркового диктанта.

7. Особливу увагу треба звертати на засвоєння літературної вимови м'яких свистячих звуків [с], [з], [ц], які на території Закарпаття та частини західних областей України звучать з домішкою шиплячого елемента [с^ш, з^ш, ц^ш]. Подолання цієї діалектної риси має чимало труднощів, а тому на уроках фонетики варто пропонувати учням спеціальні вправи на вживання цих звуків, зокрема: а) записати й правильно прочитати слова: *сісти*, *сіно*, *співати*, *сніг*, *освіта*, *зірка*, *цілий* та ін.; б) учні пригадують слова, у яких би були приголосні [з], [ц], [с], вводять ці слова в самостійно складені речення. Корисно для усних та письмових вправ добирати тексти, у яких є багато приголосних [з], [с], [ц]: *Зранку злива злиувала – / Всю пилюку позмивала...* (Г. Чубач); *Сумно стогне сонний струмінь / Серце слуха скорбний сміх* (В. Кобилянський); *Лев – Цар звірів, а левиця? / Правильно – вона Цариця! / Цап – Це батько Цапеняти, / А коза малому мати!* (М. Вересюк).

Південно-східні діалекти менше відрізняються від звукової системи літературної мови, ніж південно-західні й північні, у результаті чого на території їх поширення учні допускають менше діалектних орфографічних помилок, але все-таки спостереження показують, що не варто залишати поза увагою вироблення навичок в учнів правильної вимови і правопису таких голосних та приголосних: 1) приголосного [ф], замість якого нерідко виступає [хв] або [х]. У цих випадках треба зосередити увагу учнів на роботі мовних органів під час вимови звуків, на закріпленні цих навичок за допомогою усних вправ; 2) приголосного [р], що в деяких місцях вимовляється м'яко там, де він повинен звучати твердо (*ряма*, *рянок*), замість *рама*, *ранок*), унаслідок чого виникають діалектні орфографічні помилки, шляхи подолання яких такі самі, як і при засвоєнні літературної вимови [р] в умовах південно-західних діалектів; 3) ненаголошених [е], [и]. Темі «Ненаголошені голосні [е], [и], [о] в коренях слів» доцільно виділити два уроки й другий з них відвести лише на тренувальні вправи або написання диктанту (пояснювального, вибіркового, поперед-

жувального); на правилах орфографії та орфоєпії ненаголошених [e], [u] варто зосередитися під час вивчення випадків чергування голосних.

Проаналізувавши види діалектних орфографічних помилок, можна вважати, що 1) в умовах південно-західних діалектів найбільша кількість помилок спричинена впливом місцевої вимови ненаголошених голосних [e], [u], [o], [y] та окремих приголосних; 2) носії рис північних говорів найбільше помилок роблять у написанні наголошених і особливо ненаголошених голо-

сних [i], [u]; 3) найменше діалектних помилок допускають учні – представники південно-східного наріччя.

Висновки. У різному діалектному оточенні викладання тих самих тем з розділів «Фонетика. Графіка, Орфоєпія. Орфографія» та «Склад. Наголос» має свої особливості при формулюванні мети уроку, добиранні та використанні ефективних методів та прийомів, визначенні кількості відведених годин на вивчення відповідної теми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Глуховцева К. Варіативність діалектних явищ у системі українських східнословобожанських говірок. Волинь – Житомирщина, 2005. № 14. С. 48–54.
2. Гриценко П. Ю. Тексти як джерело дослідження українських говірок Румунії. *Павлюк М., Робчук І. Українські говори Румунії*. Едмонтон, Львів, Нью-Йорк, Торонто, 2003. С. 15.
3. Громко Т. В. Специфіка методики вивчення української діалектної лексики в школі. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/83100047.pdf>
4. Мойсієнко В. Історична діалектологія української мови. Північне (поліське) наріччя : підручник. Київ: ВЦ «Академія», 2016. 284 с.

REFERENCES

1. Hlukhovtseva K. Variatyvnist dialektnykh yavlyshch u systemi ukrainskykh skhidnoslobozhanskykh hovirok [Variability of dialectal phenomena in the Ukrainian system East Slobodan dialects]. Volyn – Zhytomyrshchyna, 2005. № 14. S. 48–54. [in Ukrainian].
2. Hrytsenko P. Yu. Teksty yak dzherelo doslidzhennia ukrainskykh hovirok Rumunii [Texts as a source of research on Ukrainian sayings Romania]. *Pavliuk M., Robchuk I. Ukrainski hovory Rumunii* [Pavlyuk M., Robchuk I. Ukrainian dialects of Romania]. Edmonton, Lviv, Niu-York, Toronto. 2003, S. 15. [in Ukrainian].
3. Hromko T. V. Spetsyfika metodyky vyvchennia ukrainskoi dialektnoi leksyky v shkoli [Specificity of the methodology of studying the Ukrainian dialect]. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/83100047.pdf> [in Ukrainian].
4. Moisiienko V. Istorychna dialektolohiia ukrainskoi movy. Pivnichne (poliske) narichchia: pidruchnyk [Historical dialectology of the Ukrainian language. Northern (Polish) adverb: textbook]. Kyiv: VTs “Akademiia”, 2016. 284 s. [in Ukrainian].